

УДК 330.34:304(477)

ВПЛИВ КОНВЕРГЕНЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА РОЗВИТОК СОЦІОКУЛЬТУРНОГО СЕРЕДОВИЩА В УКРАЇНІ

Роман Яремчук

*Інститут регіональних досліджень НАН України
вул. Козельницька, 4, Львів, 79026, Україна, wuhor@ukr.net*

Розкрито вплив конвергенційних процесів на розвиток соціокультурного середовища в Україні, а також окреслено можливі шляхи подолання кризових явищ трансформаційного періоду українського суспільства в культурній сфері.

Ключові слова: соціокультурне середовище, трансформаційний період, конвергенційні процеси.

Суспільствознавці стверджують, що для того, аби народ став нацією, він має бути наділений державотворчою енергією, яка, у свою чергу, акумулюється в національній мові та культурі. Кожна нація наділена певним рівнем самосвідомості, патріотизму, самоідентифікації, спільною історичною пам'яттю, спільною волею до самоутвердження через рідне слово, свою культуру. Тому кожна сучасна нація прагне якомога швидше сформувати свою культурну, інформаційну, комунікативну систему для поширення знань, досвіду, культурних набутків, мовного насичення. Прогресивний розвиток українського суспільства об'єктивно вимагає зміцнення духовності, творення єдиного високоморального, культурного, освітнього простору, формування сучасної національно самодостатньої системи виховання громадян.

Але в період 90-років процес формування культурного, духовного, освітнього українського середовища дещо деформувався в результаті виникнення і розгортання широкого спектру кризових явищ перехідного періоду.

Для українського суспільства загалом, і для культурної сфери зокрема, 90-і роки ХХ ст. стали часом глибоких і неоднозначних трансформаційних процесів. Наприклад, у соціокультурній сфері перехідні процеси відобразилися, з одного боку, в розпаді радянської ідеологічної системи, в результаті чого розвинулася загальна криза традиційної для радянського суспільства системи цінностей, а також – занепад успадкованих від радянської доби культурних інституцій. З іншого боку, розпочався досить повільний процес формування нової, переважно недержавної культурної інфраструктури (яка, поки що, із перемінним успіхом співіснує з державною), а в ширшому плані - поволі окреслюється якісно нова парадигма українського національного соціокультурного середовища як середовища не моноетнічного, не популістського, але й не замкнутого у власному культурному просторі [3].

Численні великі й малі культурні зміни, які постійно відбуваються в сучасній Україні під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх чинників, справляють помітний вплив на суспільно-політичну й економічну системи держави, прискорюючи розбудову нової, більш однорідної системи суспільних цінностей, з одночасним поступовим "демонтажем" старої радянської системи цінностей. Формування нової, заснованої на ліберальних принципах розвинутих західних суспільств системи суспільних цінностей в Україні супроводжується конвергенційними процесами в соціокультурній сфері, які поєднують взаємопроникнення бажаних, вартих збереження рис старої радянської та нової ринково орієнтованої систем цінностей. Конвергенційні процеси в сучасних умовах розвитку українського суспільства можна спостерігати практично в усіх сферах життєдіяльності, адже вони нерозривно пов'язані з процесом системної трансформації в Україні.

За роки, що минули після початку системної трансформації у постсоціалістичних країнах, вийшла друком значна кількість наукових публікацій про її соціально-економічні та культурні наслідки й подальші перспективи. Окремі аспекти цієї теми, зокрема, активно розробляють відомі вітчизняні науковці В. Геєць, І. Лукінов, Ю. Пахомов, А. Чухно, В. Бодров, А. Гальчинський, П. Єщенко, Б. Кваснюк, С. Мочерний, О. Гриценко, Є. Головаха та інші. Серед відомих іноземних вчених, які займаються дослідженням соціально-економічних перетворень у постсоціалістичних країнах, варто відзначити К. Андерсена, О. Білоруса, А. Ельянова, О. Клочка, Г. Колодко, Я. Корнаї, Н. Косолапова, В. Кушліна, С. Любимцевої, Л. Монахова, В. Новицького, Ю. Пахомова, С. Соколенка, Дж. Стігліца, Дж. Сороса, Дж. Томпсона, А. Філіпенка, П. Хірста та інших. Проте, попри значні наукові здобутки в цьому напрямку, розкриття значення конвергенційних процесів в розвитку різних сфер життєдіяльності в Україні, дослідження їх особливостей проведено недостатньо. Таким чином, аналіз впливу конвергенційних процесів на перетворення соціо-культурного середовища та прогноз їх перебігу в перспективі в Україні набуває особливо актуального значення в сучасних умовах.

Мета даної наукової розвідки полягає у розкритті впливу конвергенційних процесів на розвиток соціокультурного середовища в Україні, а також окреслення можливих шляхів подолання кризових явищ трансформаційного періоду українського суспільства в культурній сфері.

Теорія конвергенції (від лат. *convergentio*, від *convergeo* — сходжуся, наближаюся) – одна з концепцій політології, соціології та політекономії, що передбачала в суспільному розвитку сучасної епохи переважаючу тенденцію до зближення двох соціальних систем – капіталізму та соціалізму в певну „змішану систему”, яка б сполучала в собі позитивні риси кожної із них. І хоча основу теорії конвергенції становлять її економічне та технологічне обґрунтування, сама ідея конвергенції отримала поширення практично на всі сфери суспільного життя [1].

Докорінні перетворення, що розпочалися у кінці ХХ ст. – на початку ХХІ в Україні, ознаменували собою зміну традиційних (або так званих соціалістичних) засад суспільного життя, перехід суспільства на засади демократичних процедур, ринкової економіки, визначення складу політичних інститутів, визнання верховенства права та прав людини, свободи слова тощо. Розпочалося поступове формування якісно нових соціально-політичної та економічної систем українського суспільства на основі трьох системоутворюючих складників [4]:

- новою системою цінностей, що “імпортується” з країн західної цивілізації разом з ринковими моделями економічної трансформації, а також внаслідок широких торговельних та інвестиційних зв'язків між Сходом і Заходом;
- старую “радянською” системою цінностей, настанов та поведінкових стереотипів, які поки що домінують в суспільній свідомості та господарській діяльності;
- новою системою традиційних українських національних цінностей та ментальних особливостей, що почали відроджуватися з моменту проголошення незалежності України.

Саме злиття чи накладання даних складників, що в результаті призводить до формування нового соціокультурного середовища в Україні, є наслідком конвергенційних процесів у цій сфері.

Під конвергенційними процесами трансформаційного періоду українського суспільства, з позицій класичної теорії конвергенції, слід розуміти взаємопроникнення (злиття) ознак ринкової економіки з базовими соціально-економічними ознаками українського суспільства, успадкованими від радянської

адміністративно – командної системи, що відбувається у процесі перетворення соціальних інститутів та структур чи їх докорінної зміни в контексті побудови в Україні економічної системи ринкового типу.

В сучасному розумінні, конвергенційні процеси як прояви внутрішньосистемної конвергенції – це взаємовплив і взаємопроникнення соціокультурних та економічних систем країн та їх регіонів в рамках міждержавних інтеграційних утворень на шляху їхнього руху до побудови постіндустріального суспільства.

Аналізуючи перебіг розвитку нового українського соціокультурного середовища можна виокремити декілька ключових елементів сучасної культурної трансформації в Україні, яким притаманне активне розгортання конвергенційних процесів, зокрема[3]:

а) ідеологічна трансформація (тобто трансформація систем цінностей);

б) економічна трансформація культурної галузі (тобто поступове запровадження ринкових засад та приватного підприємництва принаймні в деяких секторах культурної сфери, що відбувається паралельно з постійним скороченням бюджетного фінансування державних культурних закладів);

Загалом, незважаючи на значні втрати, вдалося в основному зберегти матеріально-технічну базу галузі. За офіційними даними Міністерства культури і туризму України, нині в держав і функціонує 38 923 культурно-освітні заклади всіх систем і відомств (із них 35 542 знаходяться в сільській місцевості). Проте вся ця мережа нагально потребує значних капіталовкладень, модернізації та відновлення.

Водночас поруч із мережею державних та комунальних закладів, підприємств та організацій культури в Україні розвиваються тисячі недержавних культурно-мистецьких організацій, що вже нині становлять помітну й важливу частку сфери культури, а в деяких галузях (наприклад, аудіо- та книговидавництва) навіть переважають державний сектор. Проте досі залишається недостатньою державна підтримка недержавного сектора в культурі, створення для нього сприятливих умов діяльності. На відміну від Польщі чи Росії, де культурні індустрії (книговидавництво, кінопрокат, музичний та шоу-бізнес) в основному були приватизовані протягом 90-х років, українську галузь культури приватизація практично оминула. Досі приватизовано лише окремі кінотеатри (часто зі зміною профілю діяльності) та будинки культури, а також, новостворені приватні видавництва та приватний шоу-бізнес, що виникли без одержання будь-якої державної підтримки.

в) правова та адміністративна трансформація (узаконення культурних прав і свобод, а також створення юридичних підстав для існування недержавних культурних інституцій);

г) технологічні зміни в культурних індустріях, найпомітніші в швидкому зростанні недержавних електронних медіа, фонограмної індустрії, "Інтернету" тощо;

д) трансформація щоденних культурних практик сучасних українців, спричинена як суспільно-політичними (розвал тоталітаризму та його ідеологічно-культурної машини), так і технологічними інноваціями (бурхливий розвиток сучасних цифрових технологій, персональних комп'ютерів, "Інтернету" тощо).

На думку польського професора К. Кшиштофека, постсоціалістичні країни мають схильність наслідувати західну модель у політиці, економіці й культурі, тому можна сподіватися чотирьох можливих реакцій певної соціально-економічної системи на вторгнення інакше (часто – протилежно) орієнтованих цінностей та механізмів ринково-орієнтованої системи:

- адаптація шляхом наслідування (або прийняття);
- неадаптація (або відкидання);
- вибіркова адаптація (або соціо-економічний дуалізм);
- адаптація через трансформацію (або ко-адаптація).

Саме взаємодію трьох складників формування нового соціально-економічного устрою в Україні можна сьогодні спостерігати у формі всіх чотирьох варіантів реакції, щоправда, з різною інтенсивністю.

Проте, як показує досвід розвитку постсоціалістичних країн, перші два варіанти реакції не є превалюючими, тому, найвірогіднішими можна вважати два сценарії:

1. Соціально-економічний дуалізм. В цьому випадку маємо затягнутий паралелізм розвитку: динамічна модернізація в одних сферах життя суспільства співіснує з відсталими, до-ринковими механізмами функціонування інших сфер.

2. Ко-адаптація, тобто модернізація конвергенційного типу, що є компромісом між старими та новими цінностями. Вона має два можливих варіанти: позитивну та негативну конвергенцію. Перша полягає у взаємопроникненні бажаних, вартих збереження рис обох систем цінностей. Водночас деякі традиційні цінності, що стають "обтяжливими" для модернізації, замінюються більш функціональними. Другий варіант, не менш вірогідний, полягає в поєднанні гірших рис обох соціально-економічних моделей [2].

Обидва сценарії доволі ефективно можна спроектувати на сучасну українську модель перехідного розвитку, тим більше, що багато симптомів як конвергенції, так і соціально-економічного дуалізму ми вже можемо досить тривалий період часу спостерігати в навколишній дійсності.

Отже, в культурній інфраструктурі України соціокультурний та господарчий дуалізм особливо помітний на прикладі комерційних мас-медіа (приватне ТБ, масова преса, FM-радіостанції), які розвиваються цілком за ліберально-ринковими законами (фінансуються за рахунок реклами та спонсорства, орієнтуються на сенсаційність та розважальність, сповідують ліберальну та плюралістичну ідеологію), та "старої" частина культурної інфраструктури (музеї, театри, бібліотеки тощо), яка досі перебуває і, мабуть, довго залишатиметься в умовах бюджетно-комунальної підтримки.

Що ж стосується конвергенційних процесів, то найперше кидаються в очі спостерігачеві, ясна річ, ознаки "негативної конвергенції" (негативні конвергенційні процеси): коли, відкинувши певні колективістські цінності, посткомуністична людина в Україні не квапиться засвоїти західну етику праці або етичні норми "чесного бізнесу", але натомість доволі швидко сприймає різноманітні зразки, переважно деструктивного характеру, західної масової культури. Однак об'єктивний погляд на речі дозволяє помітити й певні позитивні тенденції, в результаті дії позитивних конвергенційних процесів відбувається таки поступова, хоча, допоки, переважно формальна, розбудова української держави у відповідності з демократичними принципами побудови соціально-правової держави ринкового типу.

Зважаючи на це, варто зазначити, що обидва типи конвергенційних процесів як позитивні, так і негативні, мають місце в сучасному трансформаційному періоді української соціально-економічної системи, в якому відіграють суттєву роль факторів інтенсифікації та лімітуючих факторів соціокультурного та економічного поступу.

Як відомо, національна культура, освіта і наука — це базові засади та цінності державності, суспільної свідомості та національної безпеки, які потребують постійної і максимальної уваги, фінансової підтримки і забезпечення якомога сприятливіших умов для їх розвитку. Проте, загальна філософія суспільних реформ, що її притримуються представники правлячої верхівки, на перше місце висувують економічні реформи — приватизацію, фінансово-бюджетну стабілізацію, адміністративну формування державних інституцій — а проблеми реформування культури, освіти, науки відсуває на другий та третій план. Внаслідок цього законодавство — зокрема,

податкова система – не враховують особливостей культури, освіти, науки, не сприяють розвиткові структур, не орієнтованих на одержання прибутку.

Демократизація суспільного та господарчого життя спричинила появу перших пагонів нової, недержавної культурної інфраструктури, яка нині охоплює передусім такі ділянки, як недержавні канали телебачення й радіо, шоу-бізнес, приватне книговидання, меншою мірою – образотворче мистецтво та його ринок, частково театр та ін.

Однак ці процеси трансформації, попри свій об'єктивний та загалом передбачуваний характер, досі відбувалися здебільшого стихійно, при інерційній, часто непослідовній політиці держави та практичній відсутності єдиної регіональної політики в Україні. Таке положення пояснюється як другорядністю культурної проблематики в очах правлячих кіл, а також браком чітких уявлень, як слід трансформувати культуру.

Серед “традиційних еліт” (урядовців, представників “старих” творчих спілок та традиційного академічного середовища) ще не зникли уявлення, що більшість проблем культури можна вирішити збільшенням бюджетних асигнувань, а головний обов'язок самої культури в тому, аби слугувати незалежній українській державі більш-менш так само, як вона раніше слугувала радянському режимові. Інших поглядів притримуються представники “нових еліт” – лідери незалежних електронних мас-медіа та шоу-бізнесу, політики й науковці молодшого покоління. У ставленні цього середовища до взаємин між культурою й державою панує плюралізм: одні ставлять на перше місце можливість творчого самовираження, якому держава не мусить допомагати, але не повинна заважати; інші ж прагматично трактують культурну діяльність як один із видів підприємницької діяльності, дбаючи лише про те, аби за свою професійну працю одержати належну винагороду[3].

В такій ситуації ключовою для виведення українського соціо-культурного середовища з глибокої кризи є проблема реформування законодавчої бази культури, освіти та науки, оскільки інші шляхи (зміни в адміністративних механізмах, істотне збільшення бюджетного фінансування) є або безперспективними, або нереальними в сучасних умовах. Головною метою такої правової реформи має бути створення значно сприятливіших умов господарювання для закладів культурної сфери всіх форм власності, а також нових механізмів фінансової підтримки.

В підсумку варто зазначити, що сучасне соціокультурне середовище перебуває в процесі глибокої соціокультурної трансформації, зміни структури масових культурних практик, і загалом – зміни парадигми українського суспільства. На формування нового соціо-культурного середовища здійснюють значний вплив конвергенційних процесів, які, в залежності від своєї спрямованості (позитивні чи негативні), здатні зумовлювати певні конструктивні чи деструктивні перетворення. За таких умов, з метою якісного прискорення перебігу процесу ринкової трансформації в Україні, постає необхідність розробки та практичного впровадження спеціальної державної програми по стимулюванню та інтенсифікації загальнодержавних і регіональних позитивних конвергенційних процесів в соціокультурній сфері, разом з тим, гостро необхідно вжити всіх можливих заходів, на різних рівнях державної влади, для зменшення впливу проявів “негативної конвергенції” та можливих причин їхнього виникнення та розвитку.

І саме завдяки інтенсифікації позитивних та пригніченню негативних конвергенційних процесів в українській соціально-економічній системі стане можливим збереження та ефективного застосування як власних здобутків, так і позитивного досвіду, накопиченого в країнах з розвинутою ринковою економікою (зокрема як, можливості концентрації ресурсів на пріоритетних напрямках, забезпечення кращої

соціальної захищеності населення, розвитку освіти і духовної культури), з метою формування найбільш раціонального та ефективного нового устрою, який дасть змогу прискорити поступ українського суспільства.

Література:

1. Политология: Словарь-справочник // М.А. Василик, М.С. Вершинин и др. – М.: Гардарики, 2001. – 328 с.
2. Krzysztofek K. Central Europe: Changing Patterns of Cultural Identities. // In: The Cultural Identity of Central Europe. Proceedings of the Conference "Europe of Cultures: Cultural Identities of central Europe (Ed. by N.Svob-Djokic). – Zagreb, 1997. – P. 61–69.
3. Гриценко О. Культура і влада. Теорія і практика культурної політики в сучасному світі//http://www.culturalstudies.in.ua/knigi_1_h2_5.php
4. Полунєєв Ю., Загоруйко Ю. Культурний шок у посткомуністичних суспільствах у період ринкової трансформації (перспектива України) // Сучасність, 1994. – №10–11.

INFLUENCE OF CONVERGENCE PROCESSES ON DEVELOPMENT OF SOCIO-CULTURAL ENVIRONMENT IN UKRAINE

Roman Yaremchuk

*The Institute of regional research of the National Academy of Sciences of Ukraine,
Kozelnytska Str. 4, Lviv, 79026, Ukraine, wuhor@ukr.net*

Influence of convergence processes on development of socio-cultural environment in Ukraine is exposed, and possible ways of overcoming of crises phenomena of the Ukrainian society transformational period in cultural sphere are also outlined in the article.

Key words: socio-cultural (sociocultural) environment, transformational period, convergence processes.